

A DOKUMENTUMOK DIPLOMÁCIATÖRTÉNETI HÁTTERE

A szovjet–német megegyezés¹ révén felosztott és megszállt Lengyelország emigráns kormánya 1939. szeptember 30-án alakult meg Párizsban², a négy legnagyobb parlamenti párt képviselőiből. A koalíción belül háttérbe szorult az addig hatalmon lévő „szanációs” irányzat. Élére az ellenzék vezéralakja, Wladislaw Sikorski tábornok (1881–1943) került, aki politikájával visszatérést hirdetett az 1926 előtti elvekhez. A kormányfő már a húszas évek elején úgy látta, hogy az erősödő német fenyegetéssel szemben Lengyelország számára az egyedüli lehetőség csak a Szovjetunióval való kiegyezés és lojális viszony megteremtése lehet, szoros szövetségben a nyugati hatalmakkal. E koncepció újjáélesztése érthetően nagy ellenállásra talált (a részben a Szovjetunió által elfoglalt) Lengyelország emigráns köreiben. Különösen a jobboldal³ részéről érték kemény bírálatok Sikorskit. Vezetői – August Zaleski külügyminiszter, Kazimierz Sosnkowski tábornok⁴ és a köztársasági elnök, Wladislaw Raczkiewicz – a megszálló Szovjetunióval történő bármilyen egyezkedést a nemzeti érdekek elárulásának tekintettek. Velük szemben Sikorski a koalíció baloldalára számíthatott, e pártok képviselői⁵ maximálisan támogatták a kormányfő nézeteit.

¹ Első és második Molotov–Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23. és szeptember 28.)

² Székhelye Angers, majd a francia összeomlást követően London volt.

³ A Nemzeti Párt és a Munkapárt képviselte a kormányon belül a konzervatív nézeteket.

⁴ Irányítása alá tartoztak a megszállt ország katonai ügyei, továbbá ő volt a köztársasági elnök helyettese.

⁵ A Lengyel Szocialista Párt és a Parasztpárt emigráns tagjai, köztük a Sikorskit követő miniszterelnök (1943–1945), Stanislaw Mikolajczyk.

A lengyel függetlenség helyreállítását célul kitűző emigráció fő célja a háború előtti határok restaurálása volt, s ezt a nyugati hatalmakkal érvényben lévő szerződésai⁶ is garantálni látszottak számára. A Szovjetunió elleni német támadással megváltozott a helyzet. Kibontakoztak a „nagy szövetség” körvonalai, így elkerülhetetlenül szükségessé vált a lengyel emigráció és a szovjet kormány viszonyának rendezése. A tárgyalások angol közvetítéssel kezdődtek meg. Majszkij nagykövet⁷ a két állam ellenséges viszonyára tekintettel Eden külügyminiszterhez fordult segítségért, átadva neki kormánya kapcsolatfelvételre vonatkozó üzenetét. Ezt a brit diplomácia vezetője Sikorskinak július 4-i megbeszélésükön⁸ felolvasta, s másnap – Cadogan külügyminiszter-helyettes szobájában – megindulhattak az egyeztető tárgyalások. (Szovjet részről Majszkij egymaga vett részt a vitában, Lengyelországot a kormányfőn kívül Zaleski képviselte.)

A lengyel fél csak abban az esetben volt hajlandó a diplomáciai kapcsolatok felvételére és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírására, ha a szovjet kormány semmisnek tekinti Lengyelország erőszakos felosztását, *de facto* elítélve a történetket. A lengyel követelések szerint a szövegnek tartalmaznia kellett a deportált lengyel polgárok azonnali szabadonbocsájtására, az agresszió során okozott anyagi károk jóvátételére, és legfőképpen a Lengyelország 1939 előtti határainak helyreállítására vonatkozó szovjet ígéretet.

Moszkva ezzel szemben csakis gyakorlati kérdésekről – kapcsolatfelvétel és katonai együttműködés – volt hajlandó tárgyalni. Mintául a július 18-án Csehszlovákiával kötött egyezmény pontjai⁹ szolgáltak (nagykövetek cseréje, kölcsönös segítségnyújtás, nemzeti hadsereg

⁶ Nagy-Britannia az 1939. augusztus 25-én megkötött egyezményben elismerte a lengyel határokat, ezt az 1940. július 18-i megállapodás megerősítette. (Lásd: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–45. Bp., 1983. pp. 470–474.)

⁷ Ivan Mihajlovics Majszkij, 1932–1943 között a Szovjetunió londoni nagykövete.

⁸ Documents on polish-soviet relations (A továbbiakban: Doc.) No. 90.

⁹ A megállapodás szövegét lásd: A Szovjetunió története 1926–1945. Válogatott dokumentumok. Bp., 1967. p. 309.

alakítása a Szovjetunió területén, szovjet jóváhagyással kinevezett parancsnok irányítása alatt). A lengyel állam újjáalakulását csak nemzeti határai között volt hajlandó elfogadni, azaz keleten a Curzon-vonalnak megfelelően. Utóbbit a brit diplomácia 1919 decemberében etnikai elvek alapján jelölte ki. A kérdéses keleti területek lakosságának mindössze 38,4 %-át alkották lengyelek, az ukrán (illetve rutén) és belorusz népesség volt többségben¹⁰. Az etnikai érveken kívül lényegesek voltak a biztonságpolitikai szempontok is – a szovjet kormány számtalanszor hangsúlyozta e határvidékek mint ütközőzóna fontosságát¹¹. Sikorski a szovjet javaslatot a pánszlávizmus „vörös” variánsának nevezte¹², kiemelve, hogy a kelet-közép-európai kisállamok számára nem a Szovjetunióval kötött (egyedi és részben egyoldalú) barátsági szerződések, hanem egy közös szövetségi blokk létrehozása lehetne a megoldás. Másrészt felhívta a figyelmet, hogy a részben szovjet megszállás alatt lévő Lengyelország kérdése sokkal összetettebb probléma annál, semhogy a többi szövetséges állammal kötött megállapodásokhoz hasonló egyezményrel megoldható lenne.

Az első megegyezési kísérlet eredménytelenül végződött, álláspontjából egyik fél sem engedett. Moszkva beleegyezett ugyan a Németországgal kötött egyezmények érvénytelenítésébe, de a határkérdésről nem volt hajlandó tárgyalni, s javasolta annak a háború utáni béketárgyalásokon történő rendezését. A július 11-i, majd 17-i szovjet javaslatok sem tartalmaztak lényeges változtatásokat az elsőtől képest, ami a tárgyalások teljes kudarcával fenyegetett.

Az alapvető ellentét, a határok ügye mellett éles vitákat váltott ki a fogolykérdés is. Az emigráns kormány ebbe a kategóriába tartozónak

¹⁰ Az 1931-es lengyelországi népszámlálás adatai szerint. (Lásd erről: Molnár Endre: A lengyel kérdés a nemzetiségi statisztika tükrében in.: Magyar Statisztikai Szemle 1939. 10. sz.)

¹¹ Szergej Sztálin Churchillhez intézett első háborús üzenetében (1941. július 18.) is. (Lásd: A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása 1941–45. Bp. – Uzsgorod, 1981.)

¹² Az Edennel folytatott július 4-i megbeszélésen (Doc. No. 90. p. 114.)

tekintett minden 1939. szeptember 16-án lengyel állampolgárként nyilvántartott személyt, akit a szovjet hatóságok katonaként gyűjtőtáborba zártak, erőszakkal besoroztak (a szovjet hadseregbe illetőleg munkaszázadokba), vagy polgári személyként a Szovjetunió belsejébe deportáltak¹³. A legfőbb problémát az jelentette, hogy mivel Lengyelország és a Szovjetunió között hivatalosan nem állt fenn hadiállapot, a keleti területek lakói még formálisan sem számíthattak a hadifoglyokat megillető bánásmódra. Helyzetük azonnali megoldást követelt, a szovjet fél azonban ebben a kérdésben nem volt hajlandó átfogó ígéretet tenni. Az amnesztiát csak a lengyel nemzetiségűekre vonatkoztatta, továbbá nem tartotta érvényesnek a politikai bűntettekért elítéltekre. Túlzottnak nevezte a lengyel kormány által közölt adatokat is a fogva tartott lengyelek számáról.

A közvetítő brit kormány számára égetően fontos volt, hogy minél hamarabb létrejöjjön a megállapodás, így minden tekintélyét latba vetette, hogy az egyezkedések elmozduljanak a holtpontonról. Helyzete azonban igen nehéz és bonyolult volt. Szerződésben garantálta Lengyelország 1939-es határait, ennek megvédésére fogott fegyvert első háborús szövetségese oldalán – ez arra készítette, hogy következetesen védelmezze a lengyel érdekeket. Másfelől viszont belátta, hogy az adott politikai helyzetben, a Hitler-ellenes háború válságos időszakában az összefogás a legfontosabb, mindent a közös célnak kell alárendelni, félretéve a politikai és ideológiai ellentéteket. Ennek felismerésében és következetes véghezvitelében állt a churchilli politika lényege, s ezt az elvet kellett az emigráns kormánynak is elfogadnia, ha meg akarta őrizni a nagyhatalmak támogatását, s a reményt, hogy befolyással lehet a háború utáni Lengyelország sorsának alakulására.

¹³ Lásd ezzel kapcsolatban a lengyel kormány négy pontban rögzített állásfoglalását: Doc. No. 92. A szovjet fogságba került lengyel katonák számát Terry (Poland's place in Europe – Princeton, 1983. p. 49.) 230 ezer főre, Jerzewski (Katyn, 1940. – Szekszárd, 1990. p. 8.) negyedmillióra teszi, (Sikoriski a tárgyalások során 300 ezer főt említett). A deportált polgári lakosságra vonatkozó hasonló becslés Terrynél 1,2, Jerzewskinél 1,7 millió fő.)

A Sikorski-kormány beleegyezett, hogy a szovjet fél ideiglenesen ne deklarálja az 1939-es állapotokhoz való visszatérést, s megelégedett azzal a kijelentéssel, hogy a szovjet kormány „érvénytelennek ismeri el” a német-szovjet határegyezményeket. Ez az általános jellegű megfogalmazás elvben elismerte ugyan egy jövődő lengyel állam létét, de semmiféle utalást nem tett a határkérdésre.

A kijelentés a tervezet első cikkelyébe került be, mellette a lengyel kormány deklarációja, melyben kijelenti, hogy nem írt alá semmilyen szovjetellenes megállapodást. Utóbbi, csakúgy, mint a második és harmadik cikkely megszövegezése nem okozott különösebb problémát, lévén a hasonló tartalmú egyezmények általános formulája. A negyedik cikkely szövegével kapcsolatban már voltak nehézségek, a szovjet kormány ugyanis ekkor még az erős brit nyomásellenére sem volt hajlandó elfogadni, hogy a lengyel hadsereg megalakulása külön szerződéstől függjön (azaz annak különleges státuszát). Még súlyosabb viták folytak a két jegyzőkönyv körül. A Szovjetunió területén fogva tartott lengyel állampolgárokkal kapcsolatban a szovjet fél csak annyit volt hajlandó kijelenteni, hogy a kérdést a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását követően „fontolóra veszik”, azaz további tárgyalásoktól tette függővé. Hasonló álláspontra helyezkedett a kölcsönös (egyéni illetve általános jellegű) követelésekre vonatkozó jegyzőkönyvvel kapcsolatban, továbbá ragaszkodott mindkét protokoll titokban tartásához. Ezeket a fő pontokat tartalmazta a szerződés július 21-ig megalkotott tervezete (I. számú dokumentum).

A tárgyalásokkal párhuzamosan a Sikorski-kabinet sürgette Londont, adjon ki hivatalos jegyzéket, melyben elismeri a rigai egyezményben megállapított lengyel határokat, semmisnek tekint minden azt megváltoztató egyezményt, és az emigráns kormányt a terület egyetlen törvényes képviselőjének tekinti. A válaszként kiadott brit jegyzéktervezet¹⁴ lényegében megfelelt annak az álláspontnak, amely a lengyel határok

¹⁴ Doc. No. 102., gyakorlatilag azonos a későbbi brit jegyzékkel (III. számú dokumentum).

kérdését a háború időtartamára el akarta halasztani. Deklarálta, hogy a brit kormány „nem ismer el semmilyen területi változást, amely a háború kezdete óta végbement”, egyúttal biztosította a lengyel kormányt, hogy a Szovjetunió felé sem tett a határookra vonatkozó ígéretet – tehát nem terjedt túl az agresszió általános elítélésén (hasonló álláspontot foglalt el az amerikai kormány is). Ugyanakkor Eden figyelmeztette Sikorskit: ha a lengyel kormány megtagadná a szerződés aláírását – ezzel gyengítve a közös harc frontját –, az számára a szövetséges országokban súlyos tekintélyvesztést jelentene. A szovjet fogolytáborokban szenvedő lengyeleknek is létfontosságú volt a megegyezés.

Ezek döntő érvek voltak, és Sikorski világosan látta, a probléma megoldásához elkerülhetetlen, hogy – legalább időlegesen – lemondjanak az előzetes feltételekről. Utóbbi viszont azzal a veszéllyel járt, hogy könnyen megrendülhet a lengyeleknek az emigráns kormányba vetett bizalma. Különösképp tartani lehetett ettől akkor, ha a jegyzőkönyvek nem kerülnek nyilvánosságra. Mind az emigrációs, mind a hazai közvélemény joggal vélhette úgy, a kormány nem áll ki kellő eréllyel a lengyel érdekekért. A két tűz közé szorult kabinet három tagja (Zaleski, Sosnkowski és Marian Seyda¹⁵) július 25-én – kilátástalannak ítélve a helyzetet – lemondott. Hogy a kialakult kormányválságon enyhítsen, Sikorski a szerződés aláírásának elhalasztását indítványozta. Annál is inkább hasznos volt az időnyerés, mivel remény volt arra, hogy néhány részletkérdéssel kapcsolatban a brit közvetítés révén eredményeket érnek el.

A szerződés végleges tervezete lengyel részvétel nélkül, Cripps nagykövét¹⁶ Sztálinnal és Molotovval folytatott moszkvai megbeszélésein kristályosodott ki. Bár a szovjet kormány ragaszkodott az első cikkely eredeti szövegéhez, s nem egyezett bele a határkérdéssel kapcsolatos semmilyen utalás közzétételébe, a további pontokban sikerült néhány engedményt elérni.

¹⁵ Tárcza nélküli miniszter, később igazságügyminiszterként visszatért a kormányba.

¹⁶ Sir Stafford Cripps, 1940–1942 között Nagy-Britannia moszkvai nagykövete.

Elsőként a szovjet fél ígéretet tett a fogva tartott lengyel állampolgárok kérdésének azonnali és általános rendezésére, s az ezzel kapcsolatos jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatalára. Sztálin az utolsó percig vonakodott megtenni ezt a lépést, főként a protokoll hivatalos közzététele miatt. Attól tartott, hogy ez a Szovjetuniót kedvezőtlen színben tüntetné fel, mivel lényegében elismeri, hogy területén több százezer lengyel polgárt törvénytelenül tartanak fogva. Végül mégis engedni kényszerült. A brit nagykövet joggal hívta fel figyelmét, hogy a lengyel-szovjet kapcsolatokat súlyosan beárnyékolná, s kölcsönös vádaskodásokra adhatna alkalmat, ha a szovjet kormány a fogolykérdés megoldását további feltételekhez kötné. Mindezt Sztálin (aki a szövetségesi kapcsolatok kezdetén szintén óvakodott a komolyabb konfliktusoktól) igyekezett elkerülni. Fontos volt számára, hogy az angolszász hatalmak felé bizonyítékát adja megegyezési készségének.

A másik lényeges változtatás a szovjet területen szervezendő lengyel haderővel volt kapcsolatos. Cripps indítványozta, hogy a lengyel hadsereg egy képviselőt delegálhasson a szovjet Legfelsőbb Parancsnokságba, így lehetőség nyílhat egyeztetésre és a vitás kérdések legfelső szinten való rendezésére. Tárgyalópartnerei hajlottak is a javaslatok elfogadására, s ez nagy eredmény volt a lengyel emigráció számára, hiszen hasonló katonai együttműködésre a nyugati szövetségesekkel kialakított kapcsolat során nem akadt példa. A vezénylet kérdésében a szovjet fél ragaszkodott a lengyel főparancsnok személyét illető felülvizsgálati jogához, abba viszont beleegyezett, hogy a lengyel alakulatok alárendeltsége csak hadműveleti kérdésekre vonatkozzon.

A július 28-án – a lemondott miniszterek távollétében – összeült lengyel minisztertanács egyhangúlag a szerződés aláírása mellett döntött. A köztársasági elnök ennek ellenére megtagadta annak ratifikálását. Sikorski, miután személyes tárgyalásokon és a brit nagykövet közvetítése révén sem sikerült meggyőznie az államfőt, a kormány által támogatva

ügy határozott, hogy az elnöki jóváhagyást mellőzve¹⁷ személyesen írja alá a megállapodást (II. számú dokumentum).

A szerződést július 30-án 4 óra 15 perckor írták alá Eden szobájában, a hivatalos brit jelentés szerint egyszerű keretek között. Az aláíró feleken kívül Churchill és Eden volt jelen, valamint a sajtó számos képviselője. A szöveg két példányban készült, orosz illetve lengyel nyelven, mindkét politikus elsőként az anyanyelvén írt változatot szignálta. Ezt követően rövid beszédben méltatták a megállapodás jelentőségét, és köszönetet mondtak a brit diplomácia vezetőinek a tárgyalások során nyújtott segítségért¹⁸. Végül Eden átadta Sikorskinak a kormánya állásfoglalását tartalmazó jegyzéket, s a lengyel kormányfő is hasonló jellegű hivatalos nyilatkozatot nyújtott át (III. számú dokumentum).

A brit jegyzék lényegében megfelelt a korábban elfogadott tervezetnek, azaz nem tartalmazott garanciát. A lengyel fél úgy vélte, ez legalábbis tárgyalási alapot jelenthet majd a békekonferencián, és sikerülhet a nyilatkozat tartalmát mint alapelvet érvényre juttatni. Ezt a vélekedést tükrözte a válaszjegyzék is, melyben a lengyel kormány meglegedését fejezte ki a brit jegyzékkel kapcsolatban.

A szerződés tartalmát július 30-án este Eden ismertette a parlament alsóházában (IV. számú dokumentum). Röviden felvázolta és értékelt a megegyezés lényegét, valamint a lengyel kormánynak átadott jegyzéket. Ezzel kapcsolatban újfent hangsúlyozta a háború folyamán erőszakkal történt területi változtatásokkal szembenálló brit álláspontot. Ez kifejezésre jutott már Churchill 1940. szeptember 5-i beszédében (melyre a külügyminiszter utalt is), majd fontos részét képezte az Atlanti Chartának (1941. augusztus 14. – II. pont). Kérdésekre válaszolva a külügyminiszter ismét hangsúlyozta: kormányának jegyzéke nem jelent határgaranciát.

A megállapodás nagy visszhangot keltett a szövetséges országok közvéleményében. Példaértékű volt az együttműködés szempontjából,

¹⁷ Áthágva ezzel az 1935-ös alkotmány rendelkezéseit.

¹⁸ A szertartás részleteiről lásd: Doc. p. 580.

emellett a tengely vezetői felé is bizonyítékát adta az alakuló koalíció erejének. Jelentősen növelte az emigráns kormány tekintélyét, szilárdította a szövetségén belüli pozícióját.

A megszállt Lengyelország közvéleménye a kormányfő július 31-i rádióbeszéde révén értesülhetett a szerződés tényéről (V. számú dokumentum). A nyilatkozat ismertette a megállapodás fő eredményeit, kiemelve, hogy azokat a kormány csupán lépcsőfoknak tekinti a lengyel–szovjet kapcsolatokban. Sikorski úgy vélte, a jövődől független Lengyelország megteremtése és biztonsága szempontjából elengedhetetlen a Szovjetunióhoz fűződő jó viszony, s az ehhez vezető úton komoly részeredményeket sikerült elérni. Az adott helyzetben a Németország elleni közös harc a legfontosabb, ennek érdekében szükséges elfogadni a szovjet megegyezési javaslatot, de ez nem jelentheti azt, hogy a lengyel kormány bármikor is elismerné keleti területeinek annexióját.

A hivatalos szovjet álláspont (Izvesztija, 1941. augusztus 1.) támadta a lengyel kormányfő nézeteit, melyek az erőszakos területszerzéseket elítélő brit illetve szovjet nyilatkozatokat a lengyel követelések igazolásának tekintették. Kijelentette, hogy a szerződés első cikkelyében kifejezésre juttatott elv, amely érvénytelennek tekinti az agresszió útján történt területi változásokat, vonatkozik a rigai egyezményre¹⁹ éppúgy, mint a Molotov – Ribbentrop-paktum határmegállapodásaira. Így az ezekre alapozott jogcímek törvénytelenek, a határkérdést pedig a háború befejezése után (a nemzeti elv fokozott figyelembevételével), tárgyalások során kell eldönteni. A kérdés a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása után is súlyos viták forrása maradt.

A szerződés egyes pontjainak érvényesítése – a válságos időszaknak megfelelően – gyorsan haladt. Szinte azonnal megtörtént a kapcsolatok újrafelvétele és a nagykövetek cseréje. A lengyel külképviselőt Kujbisevben alakult újjá Stanislaw Kot irányításával. A nagykövet azonban csak néhány hetes késéssel indulhatott útnak. Helyetteseként augusztus 12-én

¹⁹ Az 1920-as szovjet–lengyel háborút lezáró rigai béke (1921. március 18.), melynek értelmében Nyugat-Beloruszlia és Nyugat-Ukrajna Lengyelország része lett.

Retinger utazott Moszkvába mint követségi ügyvivő, s hozzáfogott a legfontosabb probléma, a fogolykérdés megoldásához. Ezen a napon jelent meg a szovjet kormány rendelete a lengyel deportáltak szabadonbocsájtásáról (VI. számú dokumentum). A szovjet hatóságok a fogolytáborok lakói számára biztosították az ingyenes vasúti utazást a kijelölt gyűjtőpontok felé, ahol a lengyel kormány megbízottjai gondoskodtak a menekültek segélyezéséről. Erre a célra a Szovjetunió 65 millió rubel azonnali hitelt folyósított, továbbá hozzájárult lengyel nyelvű hetilap és rádióműsor megindításához (heti négy alkalommal). A helyzetet értékelő első lengyel kommentárok pozitívan minősítették a szovjet fél hozzáállását.

A Zygmunt Bohusz-Szyszko vezette lengyel küldöttség augusztus 14-én írta alá Moszkvában a két kormány katonai szerződését (VII. számú dokumentum). Ez fő pontjaiban a politikai szerződés negyedik cikkelyében foglaltaknak felelt meg, részletkérdéseit katonai konferencián egyeztették.²⁰ A megállapodás deklaráta: a hadsereg a Lengyel Fegyveres Erők részeként a londoni Főparancsnokság irányítása alatt fog megalakulni. A Szovjetunió fennhatósága csak hadműveleti kérdésekre vonatkozik, a harctevékenység összehangolása a két haderő vezérkarához kölcsönösen delegált összekötők révén történik. A szovjet hatóságok joga jóváhagyni a hadsereg főparancsnokának kinevezését, továbbá ítélkezni az esetleges államellenes bűntettekben. A szervezés helyi szinten vegyes bizottságok feladata, amelyek az ellátási lehetőségek alapján korlátozzák az egységek létszámát – az első tárgyalások alapján ez három gyalogos-hadosztályt (mintegy 30 ezer fő) jelentett. Az alakulatok belső szervezésével (felszerelés, rangjelzések stb.) kapcsolatban a felek a brit,²¹ az ételmezés és a kórházi ellátás kérdésében a szovjet normákat vették alapul. Az ellátást a szerződés rendelkezései szerint egyrészt a Szov-

²⁰ Moszkvában 1941. augusztus 16–19-én. (Lásd: Doc. No. 113–114.)

²¹ Az emigráns lengyel hadsereg és a brit haderő viszonyát az 1940. augusztus 5-i katonai megállapodás határozta meg.

jetunió saját készleteiből hosszú lejáratú hitelek révén, másrészt a Lend-Lease szállítások útján nyugati segítséggel kellett megoldani.

A szerződés létrejötte után egy héttel megalakult az I. lengyel hadtest. Vezetésével a miniszterelnök²² Wladislaw Anders tábornokot bízta meg, aki addig a Ljubjanka börtön lakója volt a vezérkar számos tagjával együtt. Az önkéntesek tömegesen önzöltek a hadseregbe, létszámuk két hónapon belül túllépte az előzetesen meghatározott keretet²³.

1941 szeptemberétől fokozódtak a Szovjetunióbeli lengyel hadsereg és polgári lakosság nehézségei. Kritikus volt az élelmiszerellátás, s a beígért felszerelés nagy része sem jutott el a csapatokhoz. Késlett a lengyelek tervezett áttelepítése is a déli köztársaságokba. Mindez a Szovjetunió általános háborús helyzetével függött össze, de a bizalmatlanság légkörében a lengyelek nem fogadták el az erre alapozott szovjet magyarázatokat, ami kölcsönös vádaskodásokra adott alkalmat. Nem valósult meg a fogolykérdés teljes megoldása sem. Ezzel kapcsolatban az alapvető probléma az volt, hogy a szovjet hatóságok csak a keleti területek lengyel lakóit tekintették lengyel állampolgárnak, így a más nemzetiségűek számára megtagadták az állampolgárság visszanyerését igazoló ún. követi útlevelék kiadását, s meggátolták a lengyel hadseregbe történő belépésüket is. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a hadsereg szervezése során a szovjet hatóságok nem tudtak felvilágosítást adni három tiszti fogolytábor lakóinak sorsáról. A tiszteket még 1940 áprilismájus folyamán, Katyn körzetében az NKVD gyilkolta meg²⁴ – a

²² Sikorski töltötte be az emigráns lengyel hadsereg főparancsnoki tisztét is (1939. november 7-től.)

²³ A hadsereg létszáma 1941. október 25-én 41.561 fő volt. (Összehasonlításként: a nyugati lengyel erők személyi állománya 1940-ben meghaladta a 80.000 főt, ez a szám a háború befejezésekor 194.500 főt tett ki.)

²⁴ 1943. április 16-án hozta nyilvánosságra a berlini rádió a gyilkosságok tényét, melyekkel a Szovjetuniót vádolta. A lengyel kormány – hitelt adva a német állításoknak – a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult, hogy vizsgálja ki az ügyet, s éles hangon kövörelt magyarázatot a Szovjetuniótól. Ez szolgáltatott alapot a szovjet kormány számára, hogy 1943. április 25-én megszakítsa a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal.

tényekről 1943 tavaszáig a lengyeleknek nem volt tudomásuk, de a kérdés megoldatlansága és a gyanakvás lehetetlenné tette a hatékony együttműködést.

Valamelyest javult a felek viszonya Sikorski moszkvai tárgyalásai (1941. december 3–4.)²⁵ nyomán. Sztálin hozzájárult, hogy emeljék a hadsereg létszámát (hét hadosztályra), illetve hogy annak egy részét a Közel-Keletre szállítsák, ahol brit segítséggel megfelelő felszereléssel láthatnák el. Továbbá ígéretet tett újabb kölcsönök folyósítására a polgári lakosság ellátásához. December 4-én aláírtak egy barátsági és kölcsönös segítségnyújtási nyilatkozatot (VIII. számú dokumentum), amely kinyilvánította, hogy a szövetségesek a háborút a hitleri Németország teljes és feltétel nélküli legyőzéséig folytatják, céljuk a „tartós és igazságos béke biztosítása” lesz, egy új, a demokratikus államok által létrehozott nemzetközi szövetség keretei között.

Sikorski elégedett volt az elért eredményekkel, annak ellenére, hogy a központi kérdést – a keleti területek lakóinak állampolgárságával kapcsolatban – a megbeszélések nem érintették. A tárgyalásokat lezáró banketten Sztálin felvetette ugyan, hogy tárgyalják újra a határok ügyét, de a lengyel kormányfő ezt elutasította. (A későbbiekben jogosan bírálták ezt a döntést mind emlékiratokban, mind a szakirodalomban, mivel – tekintettel a Szovjetunió válságos helyzetére – ekkor volt a legnagyobb esély arra, hogy engedményekre vegyék rá a szovjet kormányt.) Sikorski úgy látta, a kormány helyzetét a nagyhatalmakkal fennálló jelenlegi egyezmények biztosítják, s a tárgyalások kedvező légköre további eredményekhez vezethet. Látogatását értékelő rádióbeszédében is igen derűlátóan nyilatkozott a szovjet fél hozzáállásáról, s a lengyel-szovjet viszony jövőjéről²⁶. Vélekedéseit azonban megcáfolták a későbbi események.

December 5-én hagyta el Moszkvát – elutazásával egyidőben indult meg a szovjet ellenoffenzíva, első jeleként annak a folyamatnak, melynek

²⁵ Doc. No. 159–160.

²⁶ December 4-én (Doc. No. 162.)

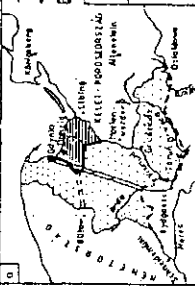
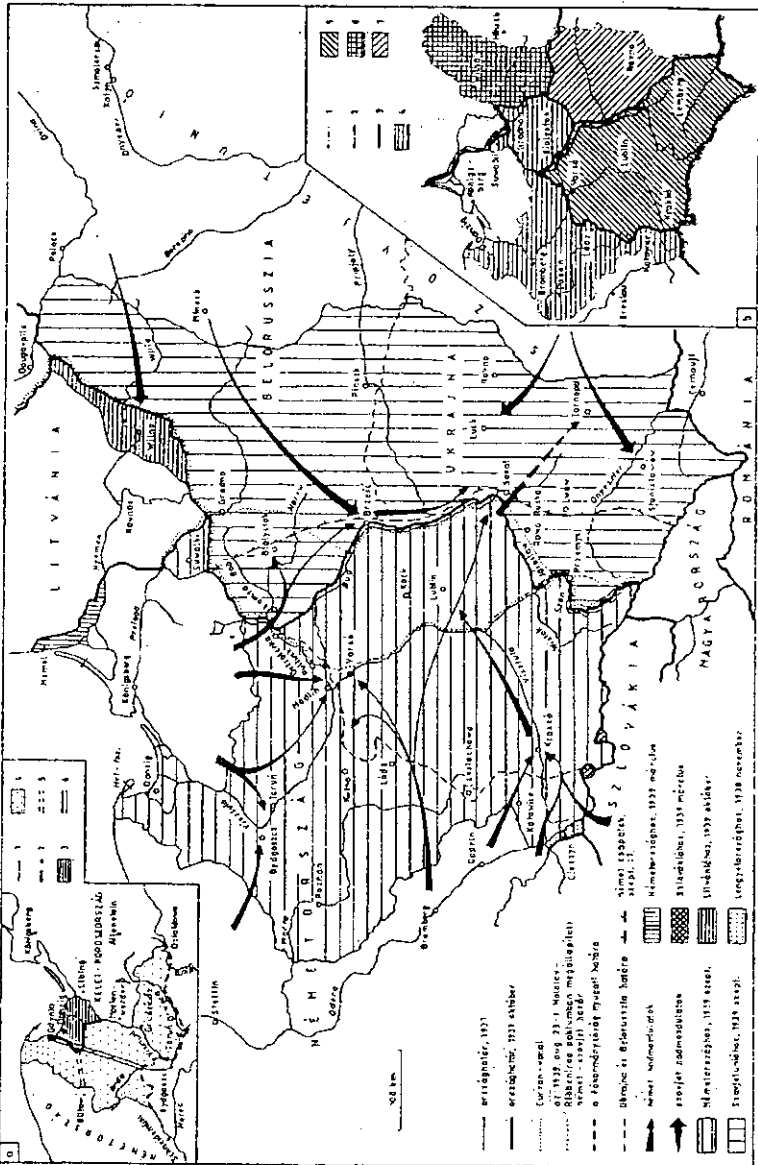
során a Szovjetunió képes volt megfordítani a háború menetét, s egyedüli hatalmi tényezővé vált Európa keleti felében. Veszélyeztetve ezzel nem csak a történelmi határookra vonatkozó lengyel törekvéseket, de Lengyelország szuverenitását is. A londoni emigráció hátralévő évei jórészt az e folyamat ellenében tett hiábavaló kísérletek jegyében teltek el.

Csősz László

A téma válogatott bibliográfiája
(A jegyzetekben szereplő szakirodalom mellett)

1. BEREND T. IVÁN: Válságos évtizedek. Bp., 1978, pp. 243–249, 371–374.
2. BOJTÁR ENDRE: Európa megrablása. Bp., 1989. A két Molotov–Ribbentrop-paktum szövege: pp. 25–30, 42–46.
3. CHURCHILL, WINSTON S.: A második világháború. Bp., 1989. Főként I. pp. 544–547. és II. pp. 210–214.
4. DEUTSCHER, ISAAC: Sztálin. Bp., 1990.
5. DE GAULLE, CHARLES: Háborús emlékiratok. Bp., 1973, pp. 179–181.
6. FEIS, HERBERT: Churchill, Roosevelt, Stalin. Princeton, 1967. Főként pp. 30–32.
7. ISZRAELJAN, VIKTOR: A Hitler-ellenes koalíció diplomáciája. Bp., 1974, pp. 7–95.
8. JESZENSZKY GÉZA: Lengyelország és szövetségesei a második világháborúban. In: Magyarok és lengyelek 1939–45. Menekültügy. Szerk.: Kaprouczay Károly. Bp., 1991.
9. KOWALSKI, WLÓDZIMIERZ: Walka Dyplomacyzna o miejsce Polski w Europie (1939–45). Warszawa, 1979, pp. 190–232.
10. LAGZI ISTVÁN: A szeptemberi hadjárattól a júliusi kiáltványig. In: Küzdelem az új Lengyelországért. Szerk.: Lagzi István. Szeged – Bp., 1982.

11. Uó: „Azt akarom, hogy mostantól kezdve csak egy lengyel kormány-
nyal legyen dolgom”. In: Somogy, 1992. 6. sz.
12. Uó: Közép-Kelet-Európa Jalta utáni esztendői. In: Somogy, 1993.
4. sz.
13. MAJSZKIJ, I. M.: Háborús emlékeim. Bp. 1968, pp. 235–241.
14. ORMOS MÁRIA: Franciaország és a keleti biztonság 1931–36. Bp.,
1969. A „szanációs” rendszer külpolitikai jellemvonásairól: pp.
271–279.
15. PANECKI, TADEUSZ: Lengyel reguláris katonai alakulatok a második
világháborúban. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986. 3. sz.
16. PRAZMOWSKA, ANITA J.: A keleti front és a Lengyelországnak
nyújtott angol garancia (Folyóiratszemele – European History
Quarterly, 1984. 2. sz.). In: Századok 1988. 5–6. sz.
17. ROLSKI, TADEUSZ: Fehér sas kék mezőben Bp., 1978.
18. SZOKOLAY KATALIN: A Pilsudski-kérdés „újragondolásához”. In:
Valóság 1989. 7. sz.
19. Uó: Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában. In:
Magyarok és lengyelek i.m.
20. Teherán, Jalta, Potsdam (dokumentumgyűjtemény). Bp., 1972.
21. TOPOLSKI, JERZY: Lengyelország története. Bp., 1989. XII. és XIII.
fejezet.
22. WERTH, ALEXANDER: Oroszország nagy háborúja Bp., 1971. pp.
140–157.
23. WOODWARD, LLEWELLYN: British foreign policy in the second
world war II. London, 1971. A XXXV. fejezet, főként pp. 612–618.
24. ZARON, PIOTR: Ludnosc Polska w Związku Radzieckim w czasie II.
wojny swiatowej. Warszawa, 1990, pp. 155–167, 188–195.

- erődrendszer, 1939 előttről
- erődrendszer, 1939 szeptember
- erődrendszer, 1939 október
- erődrendszer, 1939 november
- erődrendszer, 1939 december
- erődrendszer, 1939 január
- erődrendszer, 1939 február
- erődrendszer, 1939 március
- erődrendszer, 1939 április
- erődrendszer, 1939 május
- erődrendszer, 1939 június
- erődrendszer, 1939 július
- erődrendszer, 1939 augusztus
- erődrendszer, 1939 szeptember
- erődrendszer, 1939 október
- erődrendszer, 1939 november
- erődrendszer, 1939 december

1:50 000

Lengyelország felosztása, 1939

a) *A danzigi ultimátum, 1939*

- 1 országhatárok, 1938
- 2 javasolt új határ
- 3 Kelet-Poroszországhoz
- 4 javasolt népszavazás
- 5 Bütow-Danzig területen kívüli út
- 6 Poznania-Gdynia területen kívüli út

b) *A lengyel területek sorsa, 1939–1944*

- 1 Lengyelország, 1938
- 2 német–szovjet határ, 1939–1941
- 3 Lengyelország részei, 1941
- 4 Németországhoz
- 5 Főkörmányzósághoz
- 6 Ostland Reichskommissariathoz
- 7 Ukrajna Reichskommissariathoz